

FÁBIÁN LÁSZLÓ

A keselyű néma árnyéka

KÍSÉRTÉSEK KORA

I. RÉSZ

*Több csillag van a világegyetemben,
mint homokszem bármely tengerparton,
több a csillag, mint ahány másodperc
a Föld keletkezése óta eltelt, és több annál is,
mint ahány szót és hangot az összes eddig élt ember
együtt valaha kimondott.*

Neil deGrasse Tyson

Ahhoz, hogy kezdjünk valamit a dolgokkal, a jelenségekkel, eseményekkel, de főképp önmagunkkal, szükség van bizonyos racionális egyenmőségre, vagy miként beszámolóinkhoz képest majd évezredek múlva állítja valaki, a *gondolkodás higiénijára*, olyasmire – sajnos – ami jó előre nem kínálja föl magát, mindössze lépcsőről lépésre, ha egyáltalán, sejlík föl, akkor is legfőllebb alternatívaképpen, tehát a választás esetleges biztonságára lehetne hagyatkozni, ha bármi garantálhatná ezt a biztonságot, de nem, semmiképpen, hiszen a döntés helyességét a következmények igazolhatják csupán vissza; no persze akkor is józan ítélőképességgel lehet eldönteni, mi a cáfolat és mi a bizonyosság, mennyi az akaratlagos, a szubjektív az ítéletben, mennyi a valóságosság, netán annak erős hite, ami – természetesen – minden tévedések forrása; akkor már jobb, de legalább őszintébb a vállalt szubjektivitás: az öncsalás viszonylagos kiküszöbölése; a higiéniaához tartozik annak megértése, hogy a dolgok, jelenségek alkalmasint nem a legsajátibb, legjelentősebb oldalukról mutatkoznak, csupán részleges – és nem föltétlenül perdöntő – ismeret érkezik róluk, a megcsillanó fölszín visszfénye kitakarja a lényegét, üres kijelentések fogalmazódnak meg mindarról, aminek reflektíve igazságként kellene megmutatkoznia, érzelmi/indulati nyomatékoságok próbálhatják a kételyeket oszlatni, az érvet a kijelentés hangsúlya kísérli meg helyettesíteni, mindez már talán nem a gondolkodásból épül meg, hanem a szenvedélyből, nem a tapasztalatból, hanem az előítéletből – akár a mindent magával ragadó paroxizmus totális gesztusáig, az elsodratásig: sehol egy szegletkő, amely megakasztaná, a józanság csapdájába zökkentené az önjáróvá függetlenedett kereket, irányba taszítaná a vasszekér (itt egynémely népnek birtokában van már efféle) rúdját – kikerülendő az alattomos gödrök, fenyegető sziklák csapdáit; pontosan tudható, hogy ami nem látszik, még lehet, ami pedig van, merő látszat és fénytörés: lám milyen törekeny a higiénikus ismeret, milyen elszántan környékezi a kételkedés, ami esetleg ennél sokkal riasztóbb, az ellenőrizetlen bizonyosság: a *frankó* rendithetetlen tudata;

valamiféle *békhál*, templom, de legalábbis palota épül a semmiből – fölfényelve szóragyogással, frázishullámokkal, semmi és senki nem szavatolja hitelességét, nem teremti meg alkalomadtán a tisztos visszavonás, a szerény visszavonulás eshetőségét, a szavahihetőség maradék sanszát; az önteltség elnémítja a kritikát: *ebu ša akali* – finoman, és ezúttal talán nem akkádul szólva: vastag, mint a ló dereka, ha szabad porba rántani a magasztosabb beszélyt, földre teperni a varázst, amely nemhogy templomot, igazság szerint pöcegödrot érdemel, kizárólag a fennkölt halandzsa álságos behódolása jutalmául, amely körömszakadtáig harcol elfogadtatásáért – akár mesterséges frontokat kreálva önmaga köré, kivívandó küzdelem árán is a megdicsőülést, mindenkori döntőképeséget igaz és hamis között, átrostálva elmékedési sablonjain, eleve elrendelésein, amelyek mint füstölő gyékénybuga a csípős méheket, távol tartják a kellemetlenkedő kérdéseket – nem állván a próba firtatásait, az aggály akadékoskodását, a vélelmezett szentség profán közelítését, holott az már a Gerizim csúcsait vitatja magasztosságával –
nos, igen: a *gondolkodás higiéniája*...

meghatódva, az időtlenség különös érzésével, mint mindig, ha fölérzem a történelem (vagy mi?) jelenvalóságát, álltam az aprócska templom közepén papjával, aki Mózes históriáját mesélte küszködve az angol nyelv számomra is idegesítő buktatóival, a bájos mesét, amelyben a fáraó lányaként akceptált tündér királylány kiment a gyékénykosárban a folyó szeszélyére bízott csecsemőt, a kitett árvát, pontosan ezen a helyen – dobbant ormóttan sarujával a padlóra a mesélő, emlékezetére emelték ezt a templomot, ősi és szent helyen, én pedig a szegényes, kopottas berendezést, a foszladozó oltárterítőt, a fakuló Mária-zászlót szemlélem, igyekszem elrejteni minduntalan visszakíváncsiskodó pillantásaimat, elfojtani önkéntelenül is sérelmes kérdéseimet – látva az agyonfoltozott, nyomorúságos reverendát, az ínség lehangoló ornátusát, amely valaha – mielőtt kivörösödött, kiszürkült volna – fekete lehetett, ügyetlen férfikézre utaló foltjai pedig az éppen kéznél lévő anyag mennyei talányát jelölhetik (nagyanyám egykedvű szolgáltatására gondolok gyerekkoromból, amikor egy-egy javítgatásnál kifogásoltam a pótlás idegenségét, ő pedig megfellebbezhetetlenül állította: *azér' hasonlít*), majd egyszerre megindul a panaszáradat, hogy ebben a túlsúlyos környezetben a keresztények semmilyen támogatást nem remélhetnek, megtűrt hitetlenek, a mennyei atya jóindulata tartja fönn még – ki tudja, meddig? – ezt a kis kápolnát, egyre fogy a hívők száma, a fiatalok elfordultak a vallástól, nem hallják meg a Szentírás igazságát, fogalmuk sincs kivel és mi történt ezen a helyen – megint az az idegesnek tetsző dobbantás –, ekként az adományok mind szerényebbek, lerí rólam is, az Úr méltatlan szolgájáról csakúgy; meglep a személyeskedő fordulat, aztán megértem: szolid noszogató az adakozásra –

Isten báránya, ki elveszed a világ bűneit – mormolom magamban, miért nem állsz ki szerencsétlen szolgád mellett, ha egyszer behajszoltad ebbe az üdvözülés-csapdába, hiszen magad hivatkoztad földi vesszőfutásod során vallásalapító elődödet, akit a hagyomány, a szóbeszéd szerint ez a templom alatti patakocska (na meg a fáraólány

térde) ringatott a zsidók kiszabadítása felé, az exodus szabadság-kényszerébe, Szináj kormos ormai irányába – döcög bennem a tolakodó emlékezet, ahogy a vasárnapi iskolában a kistiszik flanelográf-képeim megcsodáltam és felejthetetlenül elmémbe véstem; hála nekik, belém plántáltak egy releváns kultúrát, amelynek ugyanis pontosan a relevanciája fogyatkozott meg bennem, ám ez nem az ő vétkük, ez az én gyarló, talán kockázatos választásom; meglehet, itt a rongyos-foltos papocská is okosabb nálam, nem herdálja el valami rosszul fölfogott és fölületes intellektualizmus miatt üdvösségét;

az olthatatlan vágyakozás miatt a *bűnre*, egészen pontosan: a halálos bűnre – eljátszva a parúzia esélyeit szintén (miközben – természetesen – csodálom a vallásalapítók kulturális elszántságát, ámbár még iróniába csomagolva sem osztom azt a véleményt, miszerint a *sok-sok istentelenség egy része a zsidók vadságából és balgaságából ered, más része a pogányok közönyéből és zavarosságából*)

vajon ez a templomocská nagyszerű emlékezetével letéteményese lenne valamiféle megváltásnak, amire hovatovább elmagányosodó gondozója – akár pusztá önvédelemből – hagyatkozhat? és vajon valóban elmagányosodásról van szó esetében, vagy pedig rendületlenül hitelezi a bizalmat messiásának – avittas *efodja* ellenére, noha szemlátomást röstelli előttem csóróságát, holott egyáltalán nem érzi a *történelem lidércnyomását*, miként egy velem egy gyékényen áruló farizeus fogalmaz; nagyanyám eközben éppen a történelem mélyéből zsolozsmázza rendületlenül süketséget imitáló fülembé ismétlődő foházkodását Istennek szent anyjához és méhének gyümölcséhez, ösztökélne visszakozásra, de megmakacsolom magam, jóllehet, valami üdvös öröm lopózik körém, hogy itt lehetek, a hiteles helyek egyikén, metafizikai kulisszák között – úgymond, sodródva a végtelen pereme felé; jó volna tudnom, vajon Mózes önmagára ébredése után legalább egyetlen egyszer földidézte-e első hiteles helyét, képes volt-e kifejezni háláját lelkében/elméjében lassan körvonalazódó, már-már megtestesülő istene iránt, szóval hogy mikor és hogyan alapozódott meg benne a hit, amit később akkora hévvel igyekezett nyomorult népére rátukmálni > ígérgetve jó életet, boldogságot, nemzeti nagyságot, kiválasztottságot, ezáltal beégetve lomha tudatukba egy évezredekén át csábító toposzt: törvényt kreálva a meséből – *halákból az aggádából*;

valamikor hajdan csaknem ilyen kicsinyke templomban csodálkoztam rá először a mesére, majd a törvényre, ámbár kissé idegen voltam, más rítusra készítettek föl, az öspörös úr nemigen nézte jó szemmel a hozzám hasonló eretnekek, eretnek csemeték jelenlétét a katolikus népiskolában, noha a faluban csaknem annyian tisztelték az urat az én vallásom szerint, mint az ő dogmáit követők, ezt a különbséget rajta kívül jószerivel senki nem tartotta számon, nagyanyám sem, vitt magával abba a kis romaneszk erődbe, amelynek falnyílásai sokkal inkább a bentről kilőhető nyilaknak, semmint a kintről beáramló fénynek engedtek utat, erről azonban az ottani szószék-ről egyetlen szó sem hangzott el, nagyanyám szájából viszont ott is a megszokott Ave, meg a malaszttal teljes, amit sehogy sem érttem, viszont jól megjegyeztem az öspörös úr ornátusainak színes változatait az esedékes ünnepek jegyében, apránként föl-

váltotta bennem a mesét a törvény, szerencsére/szerencsémre korántsem azzal a nyomasztással, amivel az az egyiptomi lelenc terhelte engedetlen nyáját, az kuriózum maradt minden bizarrságával az én profánabb ágostai közösségemben, a kistiszik – akarva-akaratlan – inkább a mesék felé terelgettek, mintsem a törvények szigorát zúdították volna gyermeki ábrándjaimra, miáltal a mélység, a lényeg nem érintett megvilágosodásként, nem rázott meg traumaképpen, érdeklődésem historizáló szinten ragadt meg, kirekesztette magából a homíliák kínálta megrendülést, nem ijesztettek idegen népek (*ke-khol ha-gójim*), mivel az ő szemszögükből én voltam goj, avagy *bulqu*, félénk, gyanakvó szőkevény falumból > a nyüzsgő ismeretlenbe;

mintha Mózeset kontrázva Egyiptomba igyekeztem volna az ígérgetett szabadulás elől –

mi mindent kínálhattunk volna egymásnak egy bensőségebb eszmecserében azzal az együgyűnek tetsző lelki atyával tömjénfüstös kuckójában az időtlenséget (örökkévalóságot?) hullámozgató patak fölött – mintegy sorsunkat forgatva letűnt korok példáiban, nagytekintélyű tanítók mámoros képzeleteiben;

akiknek legkisebb gondjuk is nagyobb volt annál, semhogy a *gondolat higiéniáján* parázzanak...

a papiruszkosár – benne a sírdogáló csecsemővel – finoman ringatódzott (tárgyilagósbabban: ringatódzhattott) elakadva a nádszálak, a sűrű sás között (öszönös, durva beszélés: hogy a rossebbe nem sülyyed el? ám ez efféle nem fogja föl a csodát, ráadásul írva vagyon, hogy az anyja a kosarat *bekente aszfalttal és szurokkal*, mások szerint gyantával, ebben az esetben, mindegy, kinek hiszünk); abban sírdogált hát, hangja eleinte nem lehetett túlságosan hangos, nem riasztotta a víz mentén lebzselő népes madárcsapatot: a partfutókat, cankókat, récéket, jégmadarakat, nádszálra erősített fészkekben nyugodtan ült tojásain a poszáta, olykor elrikkantotta magát a nádirigó, csakhogy ékesen bizonyítsák: a teremtésben rend van, elfogadják társuknak a magára hagyott árvát, illetőleg nem tekintik idegennek megszokott környezetükben, egyszerűbben fogalmazva: tudomást sem vettek róla, míg nem – talán az éhség, a szomjúság hatására a pityergés bőgésre nem erősödött, azaz fölöttébb idegen hanggá, ami aztán – így képzelendő még mindig az emlegetett higiénián belül – erre-felé irányította ábrándos sétájából szokásos fürdésére a fáraó lányát (lásd még: Gondviselés), hogy megfeleljen üdvtörténeti föladatának;

végtere is az üdvtörténetről van szó, a vallásalapító mitikus szerepéről, mi több: egyenesen mitikus lényéről, vízben, tehát a tisztaság őselemében találtatik, és nem akárki akad rá a leendő nem-akárkire; gondolhat a derék Freud amit akar, spekulálhat a származás felől, a fáraó lányának semmi kétsége: „*Egy héber gyerek*”, nyomban tisztában van vele, a héber anyához kell visszaadni fölnevelésre, noha bérben: „*Vidd magaddal a kicsit, és neveld fel nekem, s megfizetek érte*”, ami – ugye? – világos beszéd, hangsúly a *nekem* célzatosságán, a jámbor olvasó pedig joggal gyanakszik: az isteni fáraó lánya képében már a kert alatt csellengő egy igaz Isten terelheti a sorsot önnön szándéka irányába, a nagyszabású tervezet formálódik, alakot ölt fejében, ha az adott

pillanatban a thébai papok hovatovább teljességgel ki is szorítják a *varázslók és bölcsék* visszakaparintandó földjéről; Egyiptomnak túl friss volt, túlságosan korán érkezett Áton, az egy isten, ebből az időtávlatból hadd egyszerűsítsem a kérdést egyetlen tényezőre, jelesül hogy nem esett meg az alapos ideológiai előkészítés, magyarul: nem ágyaztak meg kellően az innovációnak, ez a szigorú – alig merem leírni a szót – igazság, mondjam inkább illeszkedőbb nyelven: *emet*, ebben az esetben pedig a hűség szellőjét is érzékeltetve, lényegében azt a szellőt (*ruha*), amely egy emelkedettebb elbeszélésben csábosan meglibbentené a fáraó lányának köntösét, gyöngéden hullámoztatná meztelen teste körül a patak langyos vizét, kilépvén belőle jólesőn borzongatná bronzos bőrét, ennél azonban sokkal fontosabb a bizonyosság (ami esetleg több is, kevesebb is, mint az igazság, ám ami világunkban mindenki rendre a megföllebbezhetetlent keresi – észre sem véve a súlyos kopásokat a jobbára félreértelmezett és akként kisajátított kifejezésen), szülőföldjén Ábrahám még úgy mondta: *bárum*, vagyis szentség, mint a mise; (a privatizált igazság megerősítésére bárhonnét jól jöhet bármilyen támaszték!); ennek ellenére fölteszem a kérdést, vajh a fáraó lánya miért ne lehetett volna kívánatos szépség, merő kecs, báj – akár a regényesség szélsőségeiig?

mindez akár végigfuthatott volna (nem futott) agyamon együgyű beszélgetésünkben azzal a boldogtalan pappal, aki valós hívők után sóvárgott, nem pedig kíváncsiskodó turistákra, amilyen magam voltam, joggal hihette rólam amazok fölszínességét, de én továbbra is nyomorúságán szánakoztam, szerettem volna becsülésemet kifejezni iránta anélkül, hogy sajnálatnak érezhetné, ami – persze a legnehezebb – bár az angol társalgás megengedései kapóra jöhettek volna, ha az angolom csekélykét is több a dadogásnál; furcsa érzéseim ezen a jeles helyen továbbra sem szűnnek, képtelen vagyok összehozni az átható szegénységet a történet fenségével, merthogy minden szkepszisem ellenére forrong bennem valami tiltakozás a helyzet ellen, ilyesmit majdnem hét évtizeddel korábban éreztem otthonomban, ahol bornírt politikai erők kísérelték meg lerontani az általuk elavultnak, ellenségesnek, sötétnek minősített *lelki építményeket* (kiemelés tőlem – hangsúlyozandó frazeológiai leleményemet), legkivált a vallást, miképpen bizonyára itt szintén, csakhogy egy másik vallás érdekében, ekként ez a hovatovább nyáj nélkül maradó pásztor igencsak fenyegetett, nem pusztán pozíciójában, személyében csakúgy –

íme, Isten újabb, esedékes báránya (noha ő sem fogja lehámozni a világról bűneit – oly akkora a ragaszkodás;

gondolkodása –még lehet – kissé beszűkült, ugyanakkor tiszta, nem fertőzte meg semmiféle profán magamutogatás, nem sirat tekintélyvesztést, nem olvasom arcáról, tartásáról, gesztusairól az önzés szépségét, annál inkább a hajdani, mára halványuló rajongás nyomait (talán ezt neveztem imént elhamarkodottan beszűkülésnek), ennek ellenére úgy ismerteti velem a hely múltját, hogy aligha van kétsége az elmondottak iránt, hite szerint és személyes meggyőződése szerint egyaránt így esett meg a dolog,

itt alapozódott meg nem csupán Mózes, de a héberek jövője, ebben a szoros egységben, hiába próbálták az utóbbiak a Hóreben elsinkófalni –

(– bújjatok Él-bikája redves valogába, bálványimádó csürhe, gyalázatosak! – hörögte dühödten Mózes, és közibük hajította a törvénytáblákat, JHWH autográf Tizesét, amit kiválasztottjainak szánt – futnék előre a históriában, hiszen majd még ennél is előbbre kell szaladnom, be sem várva a *küldött* végleges letűntét a nagyszerű porondról, bármennyire csábítana modern *aggádába* foglalnom, hogyan mentette át a mázlit engedetlen népe számára a kérlelhetetlen vallásalapító vulkanikus hangulatában, és foglalta *halákhába* a Vagyok javaslatát, vagy ahogy mi emlegetjük: parancsolatát)

Mózes szemernyit sem engedett a higiéniéből –

talán-talán a *dekalógus* főnnhéjazóan monden minősítéssel *bricolage*, de semmi esetre sem tákolmány – akár hiszed nyájas olvasóm, akár nem, végy példát eme kápolna hitében rendíthetetlen végvári hőséről! a vallási normákban isteni klepetusba burkolt történelmi-társadalmi tapasztalatok melegednek;

végtere is Egyiptom földjén foszladozott köztünk ez a beszélgetés, ennek a földnek szülőltje Mózes, bizonyos értelemben a zsidó nép, de legalább Izrael története, amelyből aztán kinő... ám ezt nem érdemes folytatnom, beszélgetőtársam minden áldott nap megtapasztalja, de mindenképpen átérzi, meg sem kell fogalmaznia, mint nekem, aki mégis csak hajlanék gondja-baja átérzésére, ha megtalálnám a módját, hogy ne legyen sértő, ne hasson leereszkedésnek, ha már egyszer jelentősebb adománnyal nem válthatom meg kényes helyzetemet, netán hálámat, mert életemet jobbára a Parancsolatok szerint igyekeztem szabályozni (ha nem is mindig sikerült), megbékéltem apámmal is ifjúkori nehezteléseim, ellenérzéseim után, nagyjából az ünnepnapokkal is a rendelkezés szerint bántam, a csábításoknak csak a felét vállaltam magamra, így tartottam igazságosnak, egyszerűen: igyekeztem, méltányoltam az ősi igék jelentőségét, JHWH „ajánlásait” – miképpen jeles egyetemi társam fogalmaz, noha nem tartozom választott népébe, amit mindössze a tárgyilagosság mondat velem, az elhatárolódás nem tőlem ered, az JHWH érdeme, ha egyáltalán; volt valami különös fény ebben a szerény templomocskában, amely bizonyos pillanatokban stigmaként mutatta Isten szolgálja színtelen reverendájának foltjait, de az is lehet, csak képzeletem, túlhajszoltam a sajnálatot –

a közeg, amibe belecsöppensz, okozhat meglepetéseket, olykor kifejezetten fordulatokat vársz el tőle

a megegyezés szerint a fölserdült Mózes visszakerült a fáraó lányához, anyja inkább érezhette a hiányát, mint a léviták, valójában csökkenthette az anyában az elválás fájaldalmát, hogy csemetéje jobb sorsra jutott, mint a szolgálógot nehezen viselő zsidók, ugyanis a hercegnő nemcsak fölött nevet adott az ifjúnak: a Mózes, amit az egyszerű héberek 'vízből kiszedettnek' értelmeztek < a héber *masa* (kihúzni) szó alapján, ezáltal kissé fantáziátlanak ítélve az uralkodó lányát, aki eltökélten magához akarta emelni talált gyermekét, ezért alighanem elfogadhatóbb azok véleménye, akik a fenn-

költebb Thotmesz = Thutmoszisz név második elemét gondolják magyarázatnak, minden esetre – és ebben semmi meglepő nincs – már-már pókhendi, hatalma tudatában lévő férfi lett belőle, egyfelől jól illeszkedve az uralkodó elithez, másfelől viszont tudata mélyén ragaszkodva vérszerinti testvéreihez, a ranglétra legalján kínlódó héberekhez, és hát másoknak is, nekem szintén sok a mese ebben, az *aggáda* kiszínezte a a nemzeti emlékezet számára az eseményeket, fölépítette a „második eredet” (hiszen – újabb mese – Ábrahám lehetett az első) mitikus hősét – aprólékos realizmussal és kozmikus jelképekkel, és most bújjon ki a szög a zsákból: hogy még a gyanúját is kizárják az esetleges egyiptomi eredetnek, aminek magyarázata egyébiránt legalább annyi bonyodalmat vet föl, mint a leírt szöveg, ám a kétség – kétségtelenül kétség, ám én nem itt akadtam el a szent szövegben, hanem amikor Mózes mintegy rühellvén a prófétaágat, el akarja háritani magától Jahve megbízását, hivatkozván nyelvi gondjaira, *nehézbeszédűnek* minősíti magát, Áront javasolja a maga helyébe (a későbbiekben Áron mintegy kommentálja fivére bűvészmutatványait); ugyan mit jelenthet ez a vallomás? vegyük komolyan, ne tekintsük kifogáskeresésnek; ebben az esetben két lehetőség merülhet föl: beszédhibás (netán dadog) vagy nem beszél jól a hébert; amennyiben az utóbbi igaz, körülményes lenne a felejtéssel magyarázni (fölszerűlt ifjúként kerül a fáraó udvarába, idegen nyelvi környezetbe, kézenfekvőbb ok, hogy ő maga is idegen (vagyis nem héber) volt, ami – természetesen – a további összefüggéseket tekintve lehetetlen (még ha igaz is) JHWH kiválasztott népének vallásalapítója hogyan lehetne idegen zsidónak kell lennie (esetleg „zsidóvá kell lennie”) > az *aggáda* erről igyekszik elterelni a figyelmet; akad ellenben még egy kérdés: ugyan miért nem engedi JHWH az ígért földjére lépni hívó küldöttét? történik ködös utalás valami vétkére Áronnal egyetemben, még Kádesban, Cin pusztájában), nem derül ki, mi az, miért kezeli az Úr *mamzérként*, ha csak nem az „idegent” akarja onnét távol tartani: a szolga megtette kötelességét stb. következetes és kérlelhetetlen az Úr az idegenekkel szemben, átkai közt is kellemetlen tényezőként számol vele: *A körödben élő idegen egyre inkább föléd emelkedik, te pedig lejjebb süllyedsz. Kölcsönözhet neked, de te neki nem. Ő lesz a fej, te a farok –*

ráadásul meg is kínozza derék prófétáját azzal, hogy Moáb földjén fölküldi Nebo hegyére, gyönyörködjék a kiválasztott népnek adományozott földben, ott haljon meg a határon, ahogyan honfoglaló nomádok sem engedik be az új hazába elgyöngült fejedelmeiket, hátha az egész közösség megfertőződik a gyöngeséggel;

Adonáj tehát megmutatta, nem a farok csóválja a kutyát (hiába tisztátalan állat); mivel az Úr a *halákba* kottájából játszik, törvényei szellemében ítél és cselekszik, nem úgy, mint a gyarló ember, aki – történt, ami történt a Teremtéskor, mégis csak inkább karikatúrája, semmint képmása, a *goj* pedig *gojim*, hogy ragadjunk le magunk is a tautológiánál, miképpen az mintának hangzott fenséges szájából Mózes tolakodó kérdésére: *ehje aser ehje* (Vagyok, aki vagyok), profánabb fordításban: ne avatkozz a nagyok dolgába!

én aztán dehogy, ekkora *farok* mégsem lehetek, én pusztán fölöslegesen aggályoskodom, hogyan lehetne legalább megkísérteni a valóságosságot, semmiképpen a való-

ságot, az végképp nem való a mesébe; persze, minden mesébe az való, ami belekerül, lelke rajta elbeszélőjének, és irigy kutya, ha a javát elhallgatja, másfelől: a kutyaugatás nem hallatszik az éjig, holott nem fognám vissza rosszallásomat Mózes sorsa fölött, ha csak nem azt akarta Jahve kinyilvánítani egyszer s mindenkorra: senki sem próféta a maga hazájában, no de, hogy a próféta eleve hontalanságra ítéltessék, hazátlan bitang legyen, ez bizony kemény volt –

még a vulkanikus mentalitású JHWH-tól is –

sőt: kivált tőle –

általában a próféták a lázadók rendjébe tartoznak, sem istenek, sem emberek nemigen tüntetik ki őket hálájukkal, a későbbiekben viszont többnyire hasznos hivatkozások lehetnek, noha nem föltétlenül szellemi manőverek megtámogatásában, akár igazolásában –

a történelem már csak ilyen – sommáztam magamban egykedvűen, amivel – ez pedig magától értetődik – ún. objektivitását frocliztam – meggyőződésemmel híven, mégsem flegmáskodva, ámbár nem is megrendülve, úgysem lehet minden nap ugyanattól az újra-fölfedezéstől megdöbbenni, pláne: megtántorodni, lehet ellenben föltevésünkben ismételten megerősödni, igazolódni, ami egyáltalán nem piskóta, még ha a farizeusok vicсорognak, átkozódnak is; persze egymás közt, nem rám, hiszen kívül vagyok a tudományon (hát még a különféle rajongásokon, amelyek nemhogy a tárgyilagosságtól, de a józan észről is távol esnek), esetleg egyike vagyok az úgy mond' dilettáns krakéléreknek vagy az „idegenszívűeknek”, azt hiszem, ez ugyancsak valami *mamzér*, ha nem is teljesen a mai, börtönnyelvi jelentésben, azt talán nem szerencsés ilyen nyersen a pasas nyakába zúdítani;

holott nem egyszer találkoztam a konkrét történelemmel, megsimogathattam a pannonhalmi múzeumban azt az ülőalkalmatosságot, amely a fáma szerint az Árpádok széke lehetett, fölkereshettem a sivatagban Jób vélelmezett sírját (*al nabi-Ayub* > irányított az országúti tábla a fölmérhetetlen szőnyeg-halmazhoz), elbűvölt a rozsdás sziklák nyiladékaiban fölbukkanó déli óceán, azúr az umbra keretben, egykor Sába földje és vize, kezembe vehettem Thököly Imre porcelán levesestálját étkészletéből, miként régi pénzerméimet szintén szorongó szívvel rendezgetem, ami pedig kifejezetten meghatott, az az „ezeréves tölgy” a zsenyeyi berekben, a holt-Rába szögletében, és az ősi templomok, amelyekben az örök latin miserere zsong, lecsönghetetlen gregorián dallamok futkároznak a tömzsi falak között – olykor pillanatra hozzá tapadva a hámló képekhez, valamint – íme, a giccs epifániája! – hozzá tapadva az én bódult szívemhez; nekem bizony ennyi a történelem, a többi merő konstrukció (változó hatalmi érdekek mentén), jobb esetben – ahogy utaltam rá – mese, amelyben – szerencsére – elfoszlik a magyarázat, marad az így esett vagy sem gyermekem üdesége, a bizonytalan lefegyverző varázsa, nem pedig az élet tanítómestere, ahogyan a létezés gyámoltalansága felé taszigálnának közhelyek olcsó bölcsességével;

(a *gondolkodás higiéniájához* hozzátartozik az ismerethiány mindenkor készséges elismerése, a fölszabadulás az önáltatás kényszerképzetei alól, esetenként a hányaveti mellébeszélések kerülése, noha szinte tukmálják a tetszetős színezékeket)

tisztában vagyok vele, élményeim mindössze *rések*, egy hatalmas árnyékvető zsalugáter rései, ha tetszik, rajtuk keresztül kényszerülök újból és újból érintetlen, friss látványra akadni, tartózkodóbban: az ismertet újabb alapossággal átvizsgálni, gazdagítani a következményekből a megszerzett ismereteket, miközben semmi garancia tudásom gyarapítására, a világ korántsem olyan egyszerű, mint az asszír ötszög, nem tudunk csak úgy, kedvünkre beletenyereelni valóságába, képzeljük bár magunkat az isteni mindentudás letéteményeseinek ezen a földön –

de egy kimérát imádni, vajon ez nyújtaná lelkünknek a... szükséges erőmennyiséget?..

az örök kérdés: *Van-e balsam Gileádban? megenyhül-e zord sebem?*

a *nepenthe*, a gyógyír, minden sérülések csodaszere, megbízható kenete, aminek kúráját egyaránt igényli test és lélek, hogy megszabadítson a rontástól, a pokol kelep-céjétől, elűzze a fáradságot, enyhítse a senyvedést, megmozdítsa a pangó szellemet, életre pezsdítse a nappalokat, ellazítsa az éjszakákat, és ha arra kerül a sor, illatoztassa az elnehezült kadávort;

fölken – nem csupán királyokat – életre, halálra –

szörnyű dolgok estek Gileádban még Gedeon idejében, még inkább halála után, amikor szichemi ágyasától (mellékfeleség – még mit nem?) született fia, Abimelek igyekezett megkaparintani a trónt, a szichemiekhöz intézett csalafinta kérdésével, hogy ti. mi jobb nekik, ha egy valaki uralkodik fölöttük, vagy ha hetvenen, nagy gangon emlékeztette őket: *én a ti csontotok és a ti testetek vagyok*, azokat pedig elkábította a rokonság érzete, hús a húsunkból, vér a vérünkől, megtámogatták hetven sékellel, fogadjon maga mellé alávaló mihasznákat, kíséretükben vonult Ofrába, az atyai házba, és egy kövön legyilkolta hetven fivérét, a csak a legkisebb, Jotham bújt el olyan ügyesen, hogy megmenekülhetett, a szichemieket pedig maguk fölé emelték királynak a hetvenszeres testvérgyilkost;

akadnak gyanús mozzanatok az elbeszélte eseményekben; meseinek tetszik ebben az összefüggésben a származás, amelyben egyszerre mutatkozik idegenség és rokonság, a zabiság tudathasadása, kétlelkűsége mint sokfelől ismert paradigma, nem különben a hetvenes szám, amely a hetes bűvöletét idézi, jóllehet, a bűnhődés súlyát is előlegezi, nem utolsósorban pedig az életben maradt legkisebb fiú, az igazságosztó, aki a Gerizim hegy tetejéről példabeszédben kicsúfolja Szichem előkelőit, lendületes szónoklata csattanójaként pedig megátkozta Abimeleket; ezek a megjegyzések – természetesen – kizárólag a színezéket, az elbeszélés modorát érintik/érinthetik, az események valóságosságát, időbeli elhelyezkedését ilyen alapokról nem tanácsos vitatni, ámbár a mesei elemeken sem kell fönnakadni, nem vitát kavarendő kerültek fölsorolásra, inkább az értelmezés és elbeszélés viszonyát firtatják, a drámaiság mozzanataira figyelmeztetnek, a mindenkori mitikus szövegek kriminalisztikai stichjére;

maguk az izraeli törzsek is gyakran fordultak egymás ellen, az őket körülvevő és hódítóként gyűlölő itteni népségek pedig kifejezetten ellenséges környezetet jelentettek, nem beszélve a bonyolult és fölöttébb mozgékony alkalmi szövetségekről, amelyek a hatalmi küzdelmekben óhatatlanul előálltak, tehát a folytonos létharc jellemezte az életet az Ígéret Földjén, abban pedig minden segítség jól jött, ha Elohim támogatását lanyhulni vélték, reménykedve fordultak sikeresebb idegen istenek felé – a parancsolat legfőbb tiltása ellenére, visszaidéződtek az emlékezetből az áldozati helyek, vissza az áldozati minták: *elfordulának az Izráel fiai az Úrtól, és a Baálokkal paráználkodának, és a Baál-Beritet tevék istenökké* – mondja a megrökönyödött krónikás pontosan ismerve az elfordulás, az istentelenség leendő következményeit, Jahve bosszúját, amelynek ezúttal Abimelek a neve (hangozzzék egyébként bármilyen fenégesen Szichem fülében);

a legkisebb fiú átka pedig beteljesedik –

alighanem túlzás persze, hogy Abimelek egész Izraelen uralkodott volna, ám Szichem környékén és Gileádban mindenesetre, ahhoz meg nem kell nagy fantázia, hogy a tömeggyilkosban megsejthető a kényúr, hisz voltaképpen erre kapott fölhatalmazást, mi mást lehetne várni egy stigmatizált zabítól? A zabiság kívül esik a szokásjogon, fölsérti a társadalmi rendet (dehogyan enyhíti a mellékfeleség szépítgetése), azaz: elvetése a jónak, az üdvösnek, a megkérdőjelezhetetlennek, következésképpen belőle csakis rossz származhat, a gonosz szabadul el, mintha sorsként óhajtaná megbosszulni az isteni rend elleni vétket, ugyanis az Úr tiltja a paráználkodást, ha már egyszer nincs olyan *önelégséges törvény*, saját erkölcsi mérce, amely ezt gátolná;

(elképzeltető, hogy a mózesi törvényekben, tehát a kinyilatkoztatásban talán amiatt szerepelt ez a tiltás, hogy a kiválasztott nép ne keveredjék idegenekkel, ugyanis gyöngülhetne a honfoglalás, országépítés, államalakítás eszméje és szándéka, amely az egész kivonulást Egyiptomból indokolta és célozta, mondhatni: amelyben elindult a mózesi üdvtörténet)

óhatatlanul magunkat (is) szemléljük egy olyan történetben, amelyet valamilyen szempontból igyekszünk megközelíteni, vagy éppen elsajátítani, az utóbbi pedig mindenképpen igényli ezt az azonosulást – lett-légyen szó örömről, bánatról, bűnről, bűnhődéstől, emberi nagyságról, gyöngeségről, beleállunk lelkileg a vizsgált helyzetekbe, akár borzongva viseljük is azokat, az sem biztos, hogy jobbulást várunk válalásunktól, ezzel a – mondhatni: hasonszenvi – gyógymóddal helyrehozni valamelest sorsunkat, vagy pusztán magyarázatokat keresünk, aggályaink, skrupulusaink föloldását, semmi esetre sem társat, akivel egymás fejére szórhatnánk a hamut, ennyi megfontoltság általában nem munkál bennünk ilyenkor, viszont tudnánk örülni választásaink visszaigazolásának, balfogásaink gyámkodó elnézésének, esendőségünk belátásának, minden olyasminnek, ami társas létünk bizonyosságát jelenti –

mindezek – a legszelídebb minősítéssel is – merő fantazmák, légvárak, amiknek építéséről a legjózanabb elme sem képes lemondani, legyen bár tisztában igénye

abszurditásával, hiszen ezt a gyatra érzelmi-erkölcsi tőkét alighanem igen nehéz kamatra kihelyezni, holott a törekvés ehhez lenne hasonlatos;

a zabiság végnélküli idegensége – úgy látszik – földolgozhatatlan, valóban nyomot hagy a személyiségen, és mivel ez a nyom leolvasható róla, a külvilág vele szembeni viselkedését befolyásolhatja (meg is teszi), rendkívül komoly erőfeszítést igényel a kivédesi technikák kialakítása, amihez mindenekelőtt a jól megalapozott kisebbrendűségi érzést kellene fölszámolni – szintúgy nem mindennapi erőfeszítésekkel, gyakorlattal;

úgy érdekes a baj, ha csöstől érkezik –

ám minden baj, minden véték megtalálja a maga hártásának lehetőségét némi leleményességgel;

a levíták – alighanem némileg tendenciózan – a következőképpen jegyezték föl az Úr kegyességi ajánlatait, készségét Izrael népe bűneinek föloldozására, önnön haragja kiengesztelésére: a többi áldozat mellett két bakot is követelt magának a szentélybe, pontosabban amelyiket a sorsvetés számára jelöl meg, azt véráldozatul önmagának, a másikat meg Azazelnek a pusztába; az utóbbi érdekes – ím így: *És tegye Áron mind a két kezét az élő baknak fejére, és vallja meg felette Izrael fiainak minden hamisságát és minden vétékét, mindenféle bűneit; és rakja azokat a baknak fejére, azután küldje el az arravaló emberrel a pusztába, hogy vigye el magán a bak minden ő hamisságukat kietlen földre, és hogy bocsássa el a bakot a pusztában.*

egyszerű ez, mint az asszír ötszög: csak bele kell tenyerelni a masszába –

van valami fenyegetően jelképes abban, hogy a bűnökkel megterhelt bak marad életben; tudom, persze hogy tudom, ott akár az oroszlán vagy egyéb fenevadak zsákmánya lehet, de legalább van némi életesélye, cipeljen bár halálos bűnöket, miképpen mindannyian roskadozunk kisebb-nagyobb vétkek, csúf hamisságok súlya alatt, akár bevalljuk, akár nem, de – sajnos – az utóbbi időkben kiment a divatból, és egyáltalán nem biztos ebben a hatalmas gender-bizniszben, hogy mindenki képes megkülönböztetni a bakot a nősténytől, ami pásztornépeknek nem okozott gondot;

praktikus erkölcsi relativizmus –

az üdvtörténet – úgy tetszik – sokféle módon közelíti az istenismeretet, a kinyilatkoztatás minden bonyodalma között igyekszik eligazodni –

az üdvtörténet szorosan kapcsolódik az istenismerethez, trükkjei, rafinériái a megépülés során bizonyára gyümölcsözően hasznosulnak, egyúttal pedig eltüntetik saját nyomaikat, csakhogy kifogástalan lehessen az atyai jóakarát látszata, a gondviselés valósága a kevésbé rendíthetetlen hitűek szemében, tudható, ők a többség, a legkülönbözőbb kételyek adódnak bennük össze, amelyek képesek ledönteni a legszilárdabbnak tetsző épületeket; Mózes nemcsak JHWH-t találta Szináj hegyén, de az egy igaz isten ideáját szintén, amelyet pontosan körvonalaztak a parancsolatok, illetőleg a szóban elhangzottak valamint a jelenés körülményei, miáltal a vallásalapító elhivatottsága világossá lett, az alapokat lerakhatta, a részletek pedig maradtak a levítákra,

akik az elvek intézményesítésében látták a siker biztosítékát, a sok teher mellett kibúvókat, könnyítéseket iktattak be az ingadozó nép számára, amely időről időre el-elcsábult a tilalom ellenére idegen, ám olykor eredményesebben segélyező isteneknek; mindenkit mégsem lehet kiátkozni, meg kellett találni számos esetben a finom hangolást; így került – talán nem eredeti ötletként, esetleg éppen idegen kultuszokból átemelve – a választott nép üdvtörténeti esélyeit gyarapítandó a *bűnbak*, a föloldozás viszonylag kényelmes formája, egyúttal a szélsőséges indulatok levezetése; de Abimelek kegyetlen gyilkosságait nem lehetett egy szerencsétlen bakkecskével elintézni, Jahve fölháborodott Gedeon utódainak kíméletlen pusztulásán, kilátásba helyezte a megtorlást, ám valószínűleg Izrael népét is rá akarta ébreszteni botor behódolásának kárhozatos következményeire, az új király zsarnok természetére, aki – úgy látszik – a véneket is kirekesztette Gileád kormányzásából, önfejlő rémuralma egyre gyorsabban és alaposabban érlelte az elégedetlenséget, visszakozásai pedig azt mutatták, olykor elbizonytalanodik cselekedeteiben, kivált, ha nem a várt eredményt hozzák; nem a lelkiismerete támadt föl, a tévedés eshetőségét érezte inkább mind riasztóbbnak, holott tévedhetetlenségére hivatkozott már a kezdetek kezdetén; talán nem tudta, talán elfeledte, hogy a tévedhetetlenséget – egyebek mellett – JHWH önmagának tartotta fön, ember, ha csupán vágyakozott is utána, már istentelenségben vétkezett, maga kerítette tanácsadói pedig nem cselekedeteinek bírálataira, hanem hatalma megkérdőjelezhetetlenségére rendelkeztek be, óvakodtak a legfinomabb kritikát megfogalmazni; a nép pedig mindegyre gyűjtötte magába a haragot, csak éppen tisztában volt a külső fenyegetéssel szintén, az ammonita szomszédság semmi esetre sem jelentett biztonságot, de Manasse maradványai ugyanúgy nyugtalanították őket időnként a Jordán völgyében, mintha valami határként kezelték volna a folyót –

Abimelek országlása voltaképpen állandósult hadiállapotot jelentett, az uralkodó mégcsak nem is próbálkozott akár átmeneti békeállapotokkal sem, otthon érezte magát ebben a följajzott hangulatban, a sikeres harci cselekedetek elkápráztatták, letörhetetlen büszkesége újabb és újabb tápot kapott; a három esztendő, ameddig Izrael népét gyötörte emlékezetes maradt – tele keserűséggel, fájdalommal, Szichem előkelői sem tudtak beletörödni megaláztatásukba, azok pedig, akik részesei voltak az undorító testvérgyilkosságnak, egyre jobban rettegtek Jotam átkának beteljesülésétől, érezték magukon az élő isten haragos, haragjában engesztelhetetlen tekintetét, számoltak az elkerülhetetlennel, jóllehet bánták volna már bűnüket, örömezt menekültek volna ebből az iszonytató szövetségből, amelyből Gedeon fiainak vére fejükre száll;

félelmek és elégedetlenségek hullámoztak a Jordán habjain –

félelmek és elégedetlenségek, amelyek megfertőzték a nép lelkét és hangulatát, nyomorúsága még elviselhetetlenebb lett tőlük; tudjuk, tudták ők ugyanúgy, keserveik nem hatják meg a nagyfejúeket, akik a maguk hasznára intézik népeik ügyét, szemérmetlenül hivatkoznak a közboldogságra – csalásaik kitakarásaképpen; civakodásaikban nem ismernek sem embert, sem istent (legföllebb magukhoz idomíthatókat, bálványokat, tilalmazott oltárokat), nesze neked, bűnbak!

persze, az egyiptomi fogság jóval hosszabb volt, mint Abimelek gyalázatos uralma, a szenvedés viszont semmivel sem volt kevesebb vagy elkerülhetőbb;

mindenképpen szeretnők hinni, sőt, talán hisszük is, hogy *van még balzsam Gileádban*, mármint maradt Abimelek gyalázatos szertelenségei után, amelyek – természetesen – alaposan terhelték Szichem véneinek lelkét, végtére is ők szavatolták a törvényteleniséget, megalapozták a vizsályt, tehát hogy mindezek után a terület és népessége, Efraim maradékaival egyetemben békességet talál, benső békét és nyugalmat, akár Manasszé utódaival, ami semmi esetre sem jelenti – sajnos – minden fenyegettség megszűnését, mert ugyan kit nem csábítana a teljes Jordánon túli (*be-’éver ha-jardén*) terület, ki ne ácsingóznék hegyei, lankái iránt, vagy a folyó gázlóira? oktan balgaság volt megbízni egy *mamzérban*, mi egyebet lehetett volna tőle várni? az előbbi súlyos események tehát óvatosságra intették az előkelőket, megfontoltabban választottak ítélt maguk fölé, Dodo unokájára esett választásuk, védelmezze szabadságukat Tola (Iszacchár törzséből), aki az Efraim-hegység-beli Samirból intézte alárendeltjei ügyeit jó huszonhárom esztendeig, halála után ott is kapott végtisztességet és nyughelyet, annak rendje szerint; a források fölöttébb visszafogottak bírósága idejéről, valószínűleg nem történtek említésre különösebben méltó események sem vele, sem általa, és éppen csak bővebben emlékeznek meg az őt követő Jairról, azt viszont hangsúlyozzák, hogy gileádi illetőségű, kiemelik, hogy harminc fia volt (bizony sokasodott Jahve népe!), *kik harminc számarcsikón nyargaltak, és volt nekik harminc városuk*, azaz mindegyiknek egy (atyjuk alaposan kistaférozta őket), *melyeket mind e mai napig Jair faluinak neveznek* – összegzi a krónikás azt a huszonkét esztendőt, amit Jair Gileád földjén töltött bíráként; jó lenne hinni, hogy ezek mögött a szavak mögött nem valamiféle hitvány nepotizmus lapul, a Jair-fiak mind a számarcsikókat, mind városaikat (falvaikat) nem érdemtelenül szerezték, vagyis a bíró apa nem volt részrehajló és velejéig korrump, miként az annyiszor megesett/megesik a történelemben szerte e földkerekségen; az egyenlő vagyonosodás pedig alighanem arra is utal, hogy mind a harminc fiú törvényes volt, nem ágyastól, kivált nem valami ringyótól született egyik sem, hiszen nem vádolták zabisággal egymást pillanatra sem;

emlékezetüket bizonyára foglalkoztatta még Abimelek nemtelen származása, bizonyára összefüggésbe is hozták nemtelen tetteivel, és bizonyára tartottak a hibás pedigértől, mint afféle ómentől, amely előrevetítheti a baljós jövendőt, élt a szólás: akit a hegyi kígyó megmárt, fél az a gyíktól is, motoszkált a fejekben esetleg más irgalmas bölcsesség: nyargaldozzanak csak bírjuk heves fiai félvad számarcsikóikon, az még nem polgárháború, pusztán megfontolatlan hivalkodás, majd kinövik – ugyan ki tudja: valóban kinőtték-e?

annyira talán egyikük sem, hogy atyja nyomdokaiba léphetett volna, ámbár nem tudható róluk semmi több, csupán sátorfalvaikat emlegették még hosszú századokon át a Jarmuk folyótól délre –

végére is, ha Tola huszonhárom éve vagy Jair csaknem ugyanolyan tartamú bírásokodása jelentősebb eseményeket, kirívó rémségeket hozott volna, bizonyára beindítja a krónikások fantáziáját, tehetségük szerint szürkén vagy színesebben továbbadják azokat a következő nemzedékeknek – esetleg tanulságul, netán kitakarják velük Abimelek gonoszságait, ám valószínűleg mind Tola, mind Jair többnyire unalmas nyugalomba kormányozta Gileád érdemes polgárait, hagyták dolgozni és gazdagodni őket, miképpen maguk is jócskán gyarapodhattak, javakat gyűjthettek, szirti galambra vadásztak a hegyekben, vadnyúlra a völgyekben, hatalmas lakomákat csaptak, zabálták az ecetes húst datolyával, remek borokat ittak hozzá, amikkel szorgos kereskedők látták el őket, ők maguk pásztoraikra bízták juhaikat, kecskéiket, embe-reik pedig fejték, nyírták azokat, sajtot készítettek számukra, nagy ritkán, ha úgy hozta sora, igazságot tettek csip-csup ügyekben, komolyabbak talán nem is igen akadtak; valójában a kereskedők érkezése, jövésmenése nyújtotta a változatosságot, nem csupán az áruikkal vonták magukra a figyelmet, ámbár az sem lehetett közöm-bös, de fölvasárolták a gileádiak termékeit szintén, új szokásokat hoztak messzi földekről, új ismereteket, és – persze – tarka kalandokról számoltak be – szemérmetlenül fölnagyítva azok különlegességeit, rendkívüli izgalmait; kivált a tengereket járó, hajózó kereskedők beszámolóit keltettek izgalmat, sosem látott vidékek, sosem tapasztalt körülményeiről, ismeretlen növény- és állatvilágáról, szokatlan emberfajtaírói, mindarról, ami elbeszélése közben is megborzongatta olykor a mesélőt, hát még hallgatóságát, amely ezúttal hallott először akkora kígyóról, amely képes volt elnyelni egy elefántot, akkora rákról, amely a kötélzetbe akadt ollójával vonszolni bírta hajójukat a fodrozódó tengeren, nem is szólva a száz könyök hosszú, ötven könyök széles halóriásokról, amelyek uszonya úgyszólván vitorlának látszott a rámeredt matrózok szemében, óriásmadarokról, amelyek könnyedén szállítottak karmaik között a levegőben menekedni vágyó embereket, mert bizony a kereskedés nem föltétlenül békés foglalkozás, ezernyi baj érheti az utazókat, minden pillanatban pusztulás fenyegetheti őket – tanúsítván, hogy mindez korántsem pusztán a mesék és mondák világa, kiszámíthatatlan, ám lenyűgöző valóság: ugyan mik hozzájuk képest sz itteni napok zaklatottságai? mennyire vidítónak hatottak a komorabb históriák között a rakoncátlan majmokról szóló történetek, amelyekből rendre kihallatszottak az emberi nem kariatúrái, még ha nem is fogalmazták meg ennyire élesen, de mi mással lehetne magyarázni azt a készséget, amellyel elfogadták a velük közösülésre sarkalló heves vágyat a kilátástalan magányban, jóllehet, Az Úr törvényei egyértelműen elítélik ezt a rút-ságot, semmilyen körülmények között nem mentenek föl a tiltás alól (ahogyan a magányos pásztorokat sem a pusztában kecskéik vonzalmától), mert az ember gyarlónak teremtetett: kijövén az Édenből bűnei terhét cipelte magával;

(a pásztor takaróba burkolózva ül a sivatagban, állatai rendületlenül fűcsomókra vadásznak a kietlenségben, ha hidegebbre fordul az idő, vagy ételt készít, *szargint* halmoz kupacba, az állatai szárított ürülékét, rutinosan tüzet csíhol hozzá, melegszik vagy süteget a furcsa illatban, majd visszasüpped a véghetetlen várakozásba)

Tola kényelmes házában bizonyára *nardasírt*, triktrakot játszott kedves embe-
reivel; ezt a játékot is valamelyik kereskedő hozta valamelyik távoli újtjáról, és hama-
rosan újabb és újabb hívek kerültek vonzásába, hiába tiltotta az Úr törvénye az ilyes-
féle nyerészkedést, bizony mind gyakrabban játszották komoly tétekben, alkalmasint
vagyonok cseréltek gazdát rajta; föltehetőleg Jair fiainak is kedvenc időtöltése lehetett
a szamaragolás mellett;

a könnyű élet nemcsak elpuhítja az embert, de egyre újabb dolgok felé tereli kósza
figyelmét, nem érik be a megszerzett örömökkal, megzavarodnak gondolkodásuk-
ban, egy idő után már nem érzik a hálát mindenható teremtetőjük iránt, azaz – miként
a krónika beszámol – *az Izráel fiai újra gonoszúl cselekedtek az Úrnak szemei előtt,
mert szolgáltak a Baáloknak és Astarótnak, és Szíria isteneinek, és Sidon isteneinek, és
Moáb isteneinek, és az Ammon fiai isteneinek, és a Filiszteusok isteneinek, és elhagyták
az Urat, és nem szolgáltak neki*, holott jól ismerték a parancsolatot, az idegen istenek
tiltását, tudhatták, hogy Jahve nem megy bele velük semmiféle közösködéskébe, egy
igaz isten ő, és csak ő, ahogy a szövetségekötéskor választott népével kikötötte; szem-
mel láthatóan JHWH-nál is nagyobb úrnak tetszik a kíváncsiság, némiképpen – per-
sze – a praxis, hogy ti. egy-egy reszortra biztatóbbnak vélték az abban illetékesebb –
lettlegyen bár idegen – túlvilági hatalmasságot, és alábecsülték az Egyetlen hiúságát;
és akkor még nem esett szó a terhekről, kötelezvényekről, amelyeket az a diktált szö-
vetség s másik fél nyakába varrt, és amelyekről sűrűn érzi a világban botladozó ember,
hogy fölös nyűg és betarthatatlanok: meghaladják testi és lelki erejét egyaránt –

meglehet, léhaságnak látszik, általában csupán súlyosabb riadalmaiban ismer rá
az ember önnön gyöngeségére, nemtörődöm felelőtlenségére, bajában érzi igazán
a segítség hiányát, fájdalmában, csalódásában az elveszettséget; az örömben valószí-
nűleg mindig ott lapul valami elfeledkezés, valami kellemetlenebb kirekesztése,
a gond elodázása (hiszen végérvényesen úgysem szabadulhatsz tőle!), valamint a fáj-
dalom csillapítása – akár segédeszközök (ital, drog stb.) segítségével, kizárólag ezek
kudarca után, a blamázs tudomásulvételeképpen fordul *lelki* támaszhoz, netán akkor
sem: megváltatlanul hullik a *seolba*; mert egyszer majd ítélet születik élők és holtak
fölött, végítélet, amelyben a bünteleneken könyörület esik, a bűnösök ellenben meg-
lakolnak, ki-ki a maga vétke miatt; egyesek azt is tudni vélik, miképpen: a paráznál-
kodó asszonyt hajánál vagy nyakánál fogva akasztják fel és vetik tűzbe, mert a hajával,
nyaka ékesítésével csábított, az parázna férfit pedig – elképzelni is szörnyű – annál
a tagjánál fogva, amellyel vétkezett; ó, hát tudván tudátok, Izrael gyermekei, akár
hetedíziglen is számon kér benneteket az Úr!

nehéz, és mindössze szégyenkezve bevallható következtetés: bizonyos értelemben
kényszer az isten, még ha javadat szolgálná is!

igen, nagy jó dolgában ennyire elvadult a nép JHWH-tól, hiába volt tisztában
gyorsan fölgerjedő haragjával, szörnyű bosszúja fenyegetésével; talán azt is hihette,
az újabb istenek majd védelmükbe veszik, elháríthatják az oktanul fejére vont bün-
tetést; de *jaja neked* – figyelmeztet majd egy kései dalnok – *ki haszontalanul elmél-
kedel*, mivel azonban ő is a régiségből citálja, hát tudott dolog lehetett ez minden

időkben, tudott és átélt, azok az irgalmatlan szemek mélyen (elsötétült arcból villognak a hűtlen szövetségesre:

felgerjedett ezért az Úrnak haragja Izráel ellen, és adá őket a Filiszteusoknak és az Ammon fiainak kezébe; és ezen csak azok botránkoznak meg, akik nem értik, milyen súlyos a vétke a választott nép eme jeles részének, jóllehet tisztában vannak a veszedelemmel, amibe belesodorták magukat, tisztában a filiszteusok megátalkodottságával, amellyel nem akarják elfogadni hódítóikat, pedig ők eddig is csak bitorták az Ígéret földjét, ugyancsak tisztában az ammoniták területabló szándékaival, valamint azzal a nyomorúsággal, amely mindezekből Gileád boldogtalan népére hárulhat; Gileád összes balszáma nem lesz elegendő ír a fölszakadó sebekre, és hová vezetnek Lámech válasza?

leütöttem egy embert sebemért,

egy ifjút a sebhelyemért – ugyanis hány sebet lehet ezáltal megtorolni, ha egyáltalán, vajh mennyit ér ez a sebek begyógyításában, ha már egyszer elhárításuk nem lehetséges; akárha az áloé keserű cukrát nyalogatnád; nem könnyű Jahve haragját megnyhíteni –

másfelől: semmi esetre sem irigylésre méltó a sorsa annak, aki egy egyenlőtlen kapcsolatban (kerek perccé szólna: *frigyben*) szabadon kell, hogy döntsön viselkedéséről a legkülönb helyzetekben, akár akkor is, ha ez a szerződés nem föltétlenül közös ellenségekkel szemben kötött, a gyöngébb fél, mondjuk inkább elfogadónak, a hitével kell, hogy részt vegyen az egyezésben – adott esetben a sinai kihirdetés szellemében; egyáltalán: miként rendezhető mindez össze az erkölcsi normákkal, vajon a hit rátelepedhet a morálra? vagy éppenséggel ez az új, a frigyben lefektetett igazi morál, a kiválasztott nép ebben mutathatja meg jogosultságát a pozícióra;

ez lenne hát a *szerető engedelmség* – ahogy valaki összefoglalni próbálta egyetlen kifejezésben (?)

láthatatók, ostobák, mint engedte JHWH átrobogni Gileádon, a Jordán völgyén egészen Efraimig Ammon kíméletlen hadait számárháton, teveháton, nyomukban pusztulás maradt: a legyilkoltak vére piroslott, a kifosztottak jajszáva, a megbecstelelt nők zokogása hangzott az állatpaták dobogásában, lángoltak a sátrak, házak romjai üszkösödtek, csörtetésükbe Gileád hegyén megremegett az emlékkő, amelyet Jákob és Lábán épített megbékélésük emlékére és az Úr dicsőségére, Nevezte pedig Jákob Gálednak és Micpának nevezte, Lábán Jegár Szahadutának a szent oszlopot, az ammoniták szemébe pusztán sziklarakás volt, kikerülendő akadály nyomulásuk előtt, robogtak tovább, le a völgybe, ahol gázlót leltek a Jordánon, átkeltek, Júdát, Benjamint fenyegették, ha pedig visszavonultak, indult a támadás a másik oldalról: a filiszteusok (*peleset*) törtek rá Izrael népére, szorították vissza egyre szűkebb területekre (bizony még messze volt a dicső Dávid király, aki végérvényesen megszabadította tőlük a hébereket); és ez így ment, tizennyolc esztendőn keresztül sínylődött Izrael a kétoldalú szorongatásban, és jaidult föl számtalanszor az elnyomásban, tizennyolc évig kegyetlenség, részvétlenség és szolgaság volt a része, roskadozott a terhek alatt, szinte lopva legettették állataikat, hiszen bármely pillanatban megjelenhe-

tett az a rabló, zsvány népség, amely gyötörte, és elhajthatta vagy levághatta juhait, kecskéit, hadaiba konfiskálhatta szamarait, dromedárjait (*beker*, ha meg nőstény: *birba*), elhurcolták leányait ágyasokul, fiai jó része a hegyekben kódorgott, barlangokban húzták meg magukat, kereskedőket, utasokat fosztogattak –

ennyi időnek, ennyi megpróbáltatásnak elegendőnek kell lenni, hogy megértsék nem lehet kegyelem nélkül, az isteni gondviselés nélkül, nem utolsósorban: bűnbánat nélkül élni, fölhangozhat hát a töredelem és a gyónás fájdalma a legmegátalkodottakban is: *Vétkezünk te ellened, mert elhagytuk a mi Istenünket, és szolgáltunk a Baálloknak;*

ám az Úrnak elege volt már ebből az ingatag, bűnben fetregő és megbízhatatlan népből, hiszen sorra kimentette Egyiptomból, az Emoreusoktól, megannyiszor az Ammon fiaitól, a filiszteusoktól, és a Szidonbeliektől, az Amalekitáktól, a Maoitáktól, megannyi üldöztetésből, megaláztatásból, ezek pedig nem emlékeznek a jótéteményekre, nem éreznek hálát, sőt, hátat fordítanak, hogy idegen bálványoknak hódoljanak, azokat imádják: *Menjetez és kiáltsatok azokhoz az istenekhez, a kiket választottatok, szabadítsanak meg azok benneteket a ti nyomorúságotoknak idején –*

Jahve makacsságát látva az a szerencsétlen nép tovább fogadkozott, hogy megnyihitse haragját: *Vétkezünk, cselekedjél úgy velünk, a mint jönak látszik a te szemed előtt, csak most az egyszer szabadíts még meg, kérünk,* és valóban, mint a gyerek kérleli szülőjét, esedezve bocsánatáért, hogy elérhesse, amit kíván, úgy az úr héber gyermekei küszködtek atyjukkal; hogyan is bírták volna már a megpróbáltatásokat, és remélték, sőt, tudták, megesis majd az egy igaz Isten szíve keserveiken, ha látja, hogy őszintén bánják hitványságukat, és elfordulnak a rivális istenektől, és ez történt: az irgalmas és megbocsátó Isten visszafogadta megtántorodott népét bizalmába, azok pedig újfent őt imádták, neki áldoztak, megint kiűzték a bűneikkel terhes kecskebakot a pusztába, vegye el magának Azazel, ha úgy akarja;

amikor pedig Ammon fiai ismét fölkerkedtek és táborba szálltak Gileádban, föl sorakozott ellenük Isten hitében megerősödvé Izrael népe, megsűrűsödött, mint a *zászlós tábor*, és Mispát választották gyülekezőhelyükül – készülődve a küzdelemre; lelkesedésüket alaposan lohasztotta egy életbe vágó kérdés, amit a derék gileádiak egymás között egyelőre nem bírtak megválaszolni: *Ki az a férfit, aki megkezdi a harcot az Ammon fiai ellen? Legyen az a feje Gileád összes lakóinak!*

már hollók (*oreb*), varjak és keselyűk köröztek a mozgolódó táborok fölött, sasok ültek a kiálló sziklaszirteken, midőn elvi határozat született a leendő bajnok és hős jogállásáról, csupán a bele illő személyt kellett az előkelőknek megtalálniuk...

hónapok óta tart a szárazság, ami nem annyira itt a hegyekben látszik a tájon, annál inkább a völgyek kifakult növényzetén, a víz után kutató állatok óvatlan mozgásán és elhullásán, amit a levegőben keringő keselyűk megszaporodása pontosan jelez, és a szirtisasok is sokkal könnyebben táplálják folyvást vijjogó kölykeiket, lejjebb a pusztában sakálók (*aji*) rínak, rókák (*sua*) ugatnak – ezúttal inkább elégedetten, semmint kínjukban; mi jó ideje többet tartózkodunk barlangunk mélyén, mint a kinti hőség-

ben, lassan hozzászoktunk az ismeretlen férgékhez, legkevésbé a kígyók és a hatalmas pókok alattomoságától lehetünk biztonságban; ám mégiscsak kellemesebb itt a várakozás, hiszen napjaink nagyobb részét a várakozások töltik ki: várakozunk megfigyelőink jelentésére, várakozunk az esetleges fölbukkanókra, várakozunk a prédára, vagyis: várakozunk a szerencsénkre, és várakozunk valami ismeretlenre, megfogalmazatlanra, egy sosem érkező holnapra, amely különb lesz a mindenkori holnapoknál;

várakozunk az idő ajándékára (*kis*) –

jónéhány tavasz elmúlt azóta, amikor egyszer az ismeretlenségből közénk keveredett, azazhogy dehogyan keveredett, a szó szoros értelemben megjelent a fickó, első pillantásra enakitának tetszett, ám korántsem pusztán kivételes magassága hívta föl rá a figyelmet, öltözkédésének minősége, rendezettsége legalább annyira, nem beszélve fegyverzetének mívségéről: az övébe tűzött tör faragott csontmarkolatáról, az oldalon függő – a mi körünkben szokatlan – görbe kardjáról, markolata annak is díszes volt, de csak később tudatosult bennünk, hogy ezüstberakások cifrázzák, ahogyan tokját is; idegenségét nyomatékosíthatta volna, hogy a barlangra a *gebja* szót használta, ám akkor föl sem kaptuk rá fejünket, annyira a látvány bűvölete uralta helyzetünket, ugyanis egyáltalán nem illett közénk ez a „jelenség”, bennünket a hosszú évek viszontagságai és szenvedései alaposan lepusztítottak, réges-régen nem adtunk magunkra, ruházatunk szakadozott és elmocskolódt, a közünk hanyagabbakról egyenesen málladozott ócska gönce, fegyvereink pedig csak alkalmilag javulhattak, he egy-egy csetepatéban jobbakra válhattuk; nem állítható, hogy a jövevény bőbeszédű lett volna, a későbbiek során pedig egyenesen szükszavúnak bizonyult, rosszul tűrte a kérdezősködést, mintha kényesen vigyázott volna titokzatosnak tetsző személyisége idegenségére, és tulajdonképpen mindvégre kiismerhetetlen maradt, egyetlen bizalmasa sem akadt közöttünk, igaz, magunk is tartózkodóan viselkedtünk jelenlétében, egyikünk sem firtatta esetenkénti eltűnéseit, hamar megtapasztaltuk, visszatérései minden esetben hasznosak voltak a banda számára; érdekes módon, nem akadt senki, aki távollétét árulással gyanúsította volna, miképpen mindannyiszor megbizonyosodhattunk, nincs is erről szó, van viszont gondoskodásról, ha éppenséggel rosszul alakultak szokott dolgaink –

ámbar az igazság kedvéért azt is el kell mondanom, hogy megjelenése után jóval ritkábban alakultak kedvünk ellenére a dolgaink; nem sok időbe telt, hogy mindannyian – ki előbb, ki utóbb – tudomásul vegyük, sokkal jobban átlátja lehetőségeinket, érvényesebben képes megtervezni elkövetkező lépéseinket, és osztóaskor a zsákmányon ugyancsak helyén van az esze, javaslatai mindig egyúttal értékelései is tetteinknek, önmagát sosem tolja előtérbe, egyszerűen nem követel többet, értékebbet a többieknél, nem vonzzák kiváltságok, sem öröm, sem meghatottság, egyáltalán semmiféle elérzékenyülés nem jelent meg arcán, amikor – megfontolt javaslatomra – vezetőnké választottuk, viselkedésén mindössze annyiban hagyott nyomot, hogy még szófukarabb lett, ha lehetséges, még rövidebbek lettek megnyilatkozásai, észre sem vettük: utasításokká váltak, amelyeknek – jól fölfogott érdekünk volt –

igyekeztünk megfelelni, pontosan végrehajtani, akadt rá példa, hogy ellenkező esetben pórul jártunk; semmiképpen nem szeretném idealizálni helyzetünket, maradtak így is zsörtölődések, idéetlen ellenkedések, de hát ennyi marcona, még inkább bosztohó alak között ez aligha elkerülhető, ő pedig fikarcnyi bosszúságot sem mutatott, valószínűleg bemérte a tűréshatárainkat szintén, de nyomban fékeztek magukat, ha őt a közelükben tudták, ha hallhatta kifogásaikat, például: amikor olyan hosszú és nehéz kalandra indított bennünket, mint betörésünk a Básánon túli Gesurba, amelynek kockázatait egész idő alatt éreztük, parancsai azonban rendre átsegítettek a nehézségeken, és utunk jelentős haszonnal járt, alaposan kifosztottuk Jair falvait; (a balgábbak Óg mesebeli vaságyára is ácsingóztak, jóllehet Ammon fiai Rabbátban őrzik, ám az ember már csak ilyen: megeléghetetlen, még ha tudván tudja is, hogy a kilenc sing hosszú, négy sing széles bútordarab súlyával meg sem tudnánk birkózni); a visszaúton – legalábbis nekem – föltűnt, hogy vezetőnk kiválik a csapatból és Mispa felé veszi az irányt, úgy vesztettük szem elől, ám két nap múlva megint velünk volt, most már ugyanolyan üres kézzel, amilyennel vállalkozásunkba fogott;

nem láttam okát, hogy szóba kéne hoznom külön útját, hiszen annak semmi kárát nem tapasztaltuk, ráadásul már hozzászoktunk alkalmi kitérőihöz; azt is tudomásul vettem, hogy ezek szerint a rá eső zsákmányrészt valahol biztonságba helyezte;

tényszerűen állíthatom, a kereskedőutak forgalmát alaposabban ismerte mindannyiunknál, rendre visszatartotta a bandát, hogy jelentéktelen utasokat raboljon ki, nem is pusztán a fölösleges kockázat miatt, sokkal inkább belátva, hogy a csekélyebb eredmény mindig ellentéteket szül a résztvevők között, sosem elégséges a folyton kísértő kapzsiság elfojtására, hogy így mondjam: a gyarló emberi természet megzabolázására, márpedig a magunkfajta csoportosulásokban sosem elég biztonságos a kohézió, az együvé tartozás tudata, készségesen vállalt bizonyossága;

józan ítélőképességét mutatja csakúgy, hogy egyetlen pillanatra sem feledkezett meg a körülöttünk – közelebb és távolabb – zajló eseményekről, jelesül az általános nyugtalanságtól, amit a különböző csapatmozgások jelentettek, hol az ammoniak, hol meg a filiszteusok gyötörték Gileádot; Ammon fiai könnyedén rávették a szomszédos Moáb harcosait, hogy szövetkezzenek velük a közös ellenség, Izrael ellen, a filiszteusoknak viszont az éppen betelepülő ammoniták kínálkoztak természetes szövetségeseinknek, másfelől Ézsau unokái, az amalekiták szintén megjelentek Efraimban, tevéken végiggázolták a Jordán völgyét – fenyegetve egész Izraelt, az izraeliek nem feledték, hogy már Gedeon is küzdött a midianitákkal együtt támadó csapataik ellen; igen, Jahve – úgy tetszik – mindörökre magára hagyta bűnben fetregő választott népét, bármerre tekintett is az istentelen népség, ellenséget látott; vezetőnk kényesen ügyelt rá, hogy ezekben a zordon időkben óvatosan kerüljük a hadak útvonalaikat, annál is messzebbre a táborokat, nehogy kilátástalan összecsapásokba keverdjünk, hiszen mi mindegyre a magunk háborúját vívtuk – mindenkivel, a magát megkérdőjelezhetetlenül törvényesnek tekintő világgal szemben, a magunk, talán az övékénél is szigorúbb szabályai szerint;

gyorsan alkonyodik, itt mindig sebesen érkezik a sötétség; valamit enyhült a meleg, néhányan kimerészkedtünk a barlangunk elé, vezetők egy borókabozót (*amer*) tövébe húzódott, éppen érkezik egyik hírszerzőnk, akinek annyi a földadata, fürkésze ki melyik irányból milyen kereskedő karaván próbálkozik errefelé átkelni Ammon földjére, információjával vezetők elé oldalog:

– hírlík, Kilikiából hosszú karaván tart errefelé –

– majd megszerezzük lovaikat – kacag föl bandánk feje gúnyosan;

kémünk nem érti a viccet, meg sem fordul fejében, hogy onnét többnyire lovakkal kereskednek, az ammoniták talán a pusztában használhatják azokat, számunkra semmi előnyt nem jelentenek itt a hegyekben; a szóbeszéd szerint a nagyravagyó és gátlástalan harácsoló Abimelek ábrándozott lóról, el tudta képzelni magát a nagyobb hatáson a számarcsikó helyett, és valóban: abban a *sikkus somemben*, abban a vést hozó undokságban, amit uralma jelentett, ez még nem is számított a legnagyobb gyalázatnak a zsarnoktól, ennyit akár el lehetett volna nézni, a hiúság rovására lehetett volna írni; eddig viszont vezetőkön a hiúság legparányibb jelét sem fedezhettük föl, gúnyos válasza pontosan megfelelt addig megismert jellemének, mi több, valami feddésféle is kihangzott belőle: hozhattál volna kedvünkre valóbb hírt, amire – gondolom – netán a hőség ellenére is szívesen rámozdultunk volna –

ügyszólván a legpróbb gesztusa is azt fejezte ki, egyáltalán nem függ ettől a számkivetett helyzettől, amit mi – a hosszú esztendő után – mindig nyomasztónak éreztünk, lerítt róla, akkor hagyja abba, amikor neki tetszik, a köröttünk egyre megújuló háborús helyzetet egyetlen szóval minősítette: „köpedelem”, és egyáltalán nem érezte, hogy magyarázatot kéne hozzáfűznie, számunkra így egyáltalán nem volt világos, melyik félre érti, van-e benne vonzalom valamelyik irányban, jóllehet, tökéletesen mindegy, mit érzünk mi, régen elvesztettük jogunkat az ilyesféle érzeményekre, kiváultunk a közösségből, amely semmirekellő zshiványként tekintett ránk, nem sokat teketóriáztak, ha véletlenül elkaptak egyet a bandából, meghallgatás nélkül irányították a *seolba*, de ezt a rizikót valahányan vállaltuk a rablások esetleges sikertelenségével egyetemben, ő viszont többnyire ügyelt a biztonságunkra, a pontos tervezés és kivitelezés egyaránt fontos volt szemében, ugyanakkor számtalanszor megmutatta kivételes ügyességét a fegyverforgatásban, acélos bátorságát a verekedésben; ha Jahve vagy Baál vagy Aszterót a magunkfajta is szemmel tartja és segíyezi, akkor ő alighanem kegyébe lopta magát valamelyiknek, minduntalan meggyőződhet támogatásáról;

azt hiszem, a többiek hasonlóképpen érezhették, persze ki-ki a maga fogalmai szerint, ahogyan képességei engedték, mivel igencsak különböztünk egymástól – így mondom – értelemben is, a többség számára a gondolkodás aligha volt mindennapi gyakorlat, megszokások, beidegződések irányították őket, jócskán rászorultak csapatként a vezetésre, következőképpen általában nemcsak elfogadták, jobbra csodáltak is vezetőjüket, látva a gyarapodó hasznot, készséggel megfeleltek utasításainak, arról sem feledkezve meg, hogy odakint a társadalomban aligha boldogulnának már, annyira elszoktunk a törvényes létezésről, másrészt ezekben a háborús időkben, a sze-

rencse szeszélyes forgása közben, a választás is gondot okozott, nemigen élt bennünk semmiféle vonzalom semelyik fél iránt, annál inkább sem, mert szedett-vedett társaságunkban majdhogya minden errefelé szédelő náció képviseltette magát, ahogy ezen a területen egyáltalán nem szokatlan, itt keresztül-kasul járnak minden irányból, hurcolják magukkal gondolataikat, bajait, örömeiket kevésbé ebben a válságos világban, mivel örömként legfőleg az életük maradt; talán mi vagyunk szerencsésebbek, mi legalább szabadon választottuk életmódunkat, még ha annak jó része a barlanghoz köt is bennünket: méltányolható védelmet nyújt ezekben a napokban a borzasztó hőség ellen, máskor óv esőtől, szélről, hidegtől, valamint a lenti élet nevetséges köteleitől;

itt a Har-Gileád nappal tűzforró sziklái között, ahol mi tengődünk, legalább háború nincs, ugyan minek jönnének föl ide a harcosok, a táborok sík vidéken alakulnak, ott néznek szembe egymással a harci felek, a mi csatáink egyszerűbbek, lesből indítjuk őket, a meglepetésre apellálunk, és nem képzett harcosokkal viaskodunk, ámbár olykor ezek a „civiliek” határozottan és ügyesen védik magukat, javaikat, az előrelátók jól fölfegyverezettek, nem adják könnyen a zsákmányt; amikor vezetőnk szólítja föl őket értékeik átadására, többnyire meghunyászkodnak, alkudni próbálnak, ő pedig alkalomadtán belemegy az alkuba, beéri az ajánlott holmival, ha nincs mögötte pófátlan trükközés, pimasz félrevezetés, elhallgatás; a legnagyobb megütközéssel, ellenállással akkor kerülünk szembe, amikor vizes vagy boros tömlőiket követeljük tőlük, itt fönn nehézséget okoz a folyadékpótlás, holott a hőség igen gyorsan kiszárit; persze, vannak lelőhelyeink, azok megközelítése azonban kockázatos, főnökünk kijelölt két embert kizárólag arra a föladatra, hogy vízről gondoskodjanak –

én legjobban a hosszú pihenőket, az eseménytelen napokat szeretem, végig tudom olyankor tekinteni, mint most, hogy mi és hogyan esett meg velünk, miként látja egy-egy társ, barát (*haber*), csak a vége foszlik el a szemem előtt, pedig az imént teljes fényével kinyílt a hold (*jareah*) a fejem fölött, hogy bejelentse az éjszakát (*lajil*)...

ültek a vének, az előkelők, mondjuk inkább tekintélyeknek őket, akik egyáltalán beleszólhattak az ország ügyeibe, vagy miként ők mondták: Izrael dolgaiba, szóval a hatalmasok jöttek össze a *kenistában*, a gyülekezeti házban a kőpadokon, türelemmel várták, hogy a nagy ember (*rab*) megszólaljon, beszéljen közölük az, aki a legtöbb tapasztalattal rendelkezik, nem csupán a legnagyobb vagyonnal, az ő szava ér itt a legtöbbet, és kétségtelenül tenni kell már valamit tizenkilenc esztendő keservei, megaláztatásai után, belefáradt a nép a véget nem érő próbatételbe, keserűségbe, szánták-bánták, hogy megszegették az irgalmas Isten rendelkezéseit, lázadoztak, a városok vezetőit, Gileád hatalmasságait unszolták, vessenek véget kínjaiknak; láttuk a tétovaságot, hallottuk az ötletet szájukból, miként itt ismétlődik a Magasságot környező imák után (közösön fölmondták a Sema Jiszróelt vagy valami affélét, hogy kinyissák vele a haragos Örökkévaló fülét): *Ki az a férfiú, a ki megkezdi a harcot Ammon fiaival ellen?* azaz a megaláztatás ellen – rikoltotta el magát éles hangon a vén (talán nem is volt igazán öreg, a szavainak volt súlya minden esetben) szóvivő, és

a sófárt matatta azt a látszatot keltve, hogy nyomban megfújja, jóllehet nem az ő szerepe volt, egy másik izgatottan fordult hozzá:

– bizony ki lesz az, és hogyan fog hozzá, *rabbani*?

– igen, igen; ki lesz az – kiabálták egyszerre több felől is –

a letört és nyomasztó hallgatásból hirtelen fölbolydult elégedetlenség elsöpörte az udvariasságot, egymás szavába vágva köröztek a jogosnak, alapvetőnek ítélt kérdés körül, biztos, még sosem érezték ennyire fontosnak a megválaszolását, legalábbis nyilvánosan nem; az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, eleddig a sorscsapást gyarló módon a széthúzás támogatta, valahogy mindegyik gileádi vezető azt képzelte, némi hamiskodással megtalálhatja módját a saját különbékéjének a támadókkal, a pénz, az ajándék megoldhatja a problémát, a nyugalom megéri a befektetést, noha kockázatos kísérlet, az ammoniak nem híresek egyezségek betartásáról, de miért tennék, ha nyilvánvaló az erőfölényük, ha megszerezhetik a rész helyett az egészet;

az öreg nagy nehezen rendet és csöndet teremtett a váratlan zsbongásban, jelezte, folytatná, amibe belekezdett; a krónikás lényegre törően szűkszavú, amikor összegzi a vén javaslatát: *Legyen az feje Gileád összes lakóinak!*

egyszerű is, logikus is, ilyen könnyen azonban aligha juthatott erre a következtetésre; fokozatosan kellett levezetni tudván, nem éppen lelkesítő dolog, lemondani hatalomról, előjogokról, önként (bár a körülmények ezt az önkéntességet alaposan kétségbe vonják) lemondani, tiltakozás nélkül hátrébb húzódni az élvonalból; a városok első emberei úgyszólván fejedelmeknek tekintették magukat, akként is viselkedtek, fennhéjázás és gög, pöffeszkedés és dölyf, arrogancia és prepotencia jellemezte legtöbbjüket, a közérzésbe mindössze a megvetéssel és lenézéssel szálltak be, éppenséggel nem fogadták lelkesen, hogy alávéssék magukat bárkinek, még ha közülük való kiválóságról lenne is szó, na, azt meg a legkevésbé fogadnák el;

– nagyuram, nagyapám, atyám elbeszéléseiből megértettem, mit jelent az ilyen fő; Abimelek ugyancsak az egységre hivatkozva sajátította ki magának a hatalmat; akik elhívták rá, nem tudták, mit cselekednek, maguk öltötték magukra rabláncukat, az lett a törvény, amit az a hetvenszeres testvérgyilkos annak mondott, tovább gyilkolta testvérei, Izrael népét, nemhogy az ellenségtől védelmezte volna, királynak képzelte magát, gátlástalanul zsarnokoskodott a rábízottakon, vérüket szívta, javaikat rabolta, asszonyaikkal erőszakoskodott, aljasabb volt a betörő idegeneknél; ezt kívánod vissza, *rabbani*?

a demagógia – természetesen – demagógia, akkor is, ha látszólagos érvekkel cico-mázza magát, csóválta is fejét egyre a megszólított, pontosan tudta, mennyi önzés áll az elővigyázatra apelláló hivatkozás mögött, ismerte az embereket, tudta kikkel van körülvéve, többnyire olyanokkal, akik önbecsülésnek álcázzák az önhihttséget, közbiztonságnak az önérdeket, áldozatkészségnek az önzést, röviden: hamis szöszedetből szónokolnak, fordított retorikát művelnek, pedig akár kiegészíthette volna az ellene szólót; fásultan turkált a szakállában, a kedélyek csillapodását várta; semmi esetre sem lepték meg az efféle aggályoskodások, tisztában volt vele, ha megkérdezi, mi az ellenjavaslat, milyen más megoldás képzelhető el, a tárgyalás visszasüpped induló

letargijába, holott ő sem lelkesedésében tette meg javaslatát, a kényszer vitte rá, a föl ismerés kényszere. Így nem mehet tovább, végképp kimerülünk, belefulladunk a saját verejtékünkbe, hovatovább elfeledjük egykori biztonságunkat JHWH (legyen áldott a neve!) szeretetében, többé nem leszünk képesek fölszabadítani magunkat az idegen rabság alól –

szeme a menóra ágai között ugrándozott, némán vallotta meg önmagának, hogy JHWH hallgatása, mozdulatlansága a szövetség föladását jelzi, a választott nép hatalmas bajában magára maradt, utolsó mentségként vetette föl előterjesztését, talán maga sem hitt benne igazán, pedig hajnali agyfrissességében számtalanszor átgondolta, mégis leragadt az elmondott mellett, noha nem vált bizonyossággá helyessége, inkább ésszerűsége látszott indokolni, vagy csak a szimpla tény: nem mutatkozik egyéb választás;

nagy úr a kényszer, nemigen lehetséges a latolgtatás: udvaroljunk-e neki vagy tiltakozunk ellene; legszerencsésebb a tehetetlenség érzetet öntudattá stimulálni, ami – persze – nem megy egykönnyen, de úgy látszik, ezzel kísérletezik az öreg –

esett szó róla: a *gondolkodás higiénája*

a világértelmezések kalandorai éppenséggel a gondolkodást képtelenek a személtrepről eltávolítani, vagy kifejezett szándékuk oda züllesztetni; nehéz megbékélni JHWH vulkanikus kitöréseitől, ám ő világosan, tisztán beszélt parancsolataival, gesztusát így összegzi majd ezredévek múlva józan kutatója: *...azok, akik az Örökkévaló szövetségéhez tartoznak, mellette (al pánaj, „az arcom előtt”) ne ismerjenek el más isteneket, ne boruljanak le az ég, a föld, a vizek szobor ábrázolásai* (peszel ve-kol temuna) – *az ókori keleti istenek szobrai – előtt, mert ezt az Örökkévaló számon kéri rajtuk*, ami vitathatatlanul fölöttébb korrekt ajánlat, csak Izraelnek, csak a frigy fejében tett ajánlat, ízléstelen az egyezséget kijátszani, csalafintaság, olyan istenségekhez fordulni adott pillanatban, amelyek egy-egy adott funkcióra „szakosodtak”, hiszen JHWH nemcsak örökkévaló, de mindenható szintén; a gyűlés hangadója sem igen gondolhatta másként, bárhogy forgatta a szavakat, az Istentől elfordulás vádja megállt, a harag jogos, de minden további várakozás a teljes pusztulás fenyegetését hozza: mind az Ammon fiai, mind a filiszteusok Jahve ajándékának, az Ígéret Földjének elrablására ácsingóznak, talán még időben lehet összefogással és egy hadvezetésre alkalmas férfúval megállítani, majd visszaverni a támadókat, akár érkeznek jelek a fennebbvalótól a megbocsátásra és a segítségre, akár nem, semmilyen egyéb megoldás nem létezik; ennek a gondolatnak tudatában lépett be ide, a *kenistába*, ennek megfelelően marad egészen addig, amíg javaslatát el nem fogadják, végighallgat akár még jó néhány önös tirádát, végig egyes tejfölösszájúak civakodását az előttük szinte teljesen ismeretlen, vagy csak másod-, harmadkézből ismeretes múlttal, de nem mozdul, nem hátrál, egy újabb *semot*, újabb kivonulás (ugyan, ugyan, hová?) teljességgel szétzilálná Izrael népét, JHWH kiválasztottak nélkül maradna, ha csak nem kerítene terveikhez egy engedelmesebb, készségesebb nációt (szakállá közé bújtatta kétes értelmű mosolyát az utóbbiakat latolgtatva, mégsem szerette volna, ha a többiek észreveszik kételyét, ismét szólásra emelkedett):

– táborba szállunk, harcba lépünk (*gara*), erőt mutatunk, ehhez viszont – ismétlem – hadakhoz értő vezetőre, egy igazi tábornokra van szükségünk, aki a hadászataban járattanokat képes fölkeszíteni, hadra fogni, elhítenni velük, hogy képesek a győzelemre, semmivel sem gyöngébbek vagy gyávábbak nagyévtávú szomszédaiknál;

igenis, *van még balzsam Gileádban* – nézett körül a patetikusknak tetsző szavak után a gyülekezés házában, ha valaki rákérdez, hát töredelmesen megvallja, nagyobb lelkesedésre számított újabb megszólalása után, ám a többiek – tisztességből, tétovaságból-e – mélyen hallgattak, a lazábbak egymás közt puszogtak; lassan fölemelkedett egy bátrabb vénség, akadozva köhécselt egy kicsit, mintegy magára fordítandó a figyelmet, és megszólalt:

– bölcsességben nem kételkedve, *rabboni*, szeretném hallani, tudsz-e, ismersz-e erre alkalmas embert, olyat, akit – te javasoltad – elképzelhetsz-e, mondd egész Gileád urának, mindannyiunk följobbvalójának? hiszen látod, még Elohim főhatóságát is megkérdőjelezte ez a hálátlan népség –

egy ideje már pontosan erre a kérdésre várt a javaslattevő, világos (*bar*) volt előtte, csak így juthatnak előbbre:

– van ilyen ember: Jiftah a hegyekből!

értetlenkedő, de legalább annyira tiltakozó moraj futott végig a közönségen, többé nem akarták visszafojtani hangjukat; becsmérő kiáltások akarták túllicitálni egymást: zshivány, hegyi rabló, rablógyilkos, tolvaj, kitagadott, de ezeknél jóval többször: zabi, kurafi, törvénytelen, egyszóval: *mamzér*, az anyja pedig egy ócska szajha (*zonah*), apjának törvényes feleségétől is voltak fiai és leányai, a hitese asszony pedig kikövetelte gyerekei jussát, szemben a kakukkfiókával: *Nem fogsz örökösödni, atyáknak házában, mert más asszonynak vagy a fia*; látta Jiftah az őt körülvevő rosszindulatot és gyűlölséget, életét sem érezte biztonságban, inkább elmenekült Tób földjére, majd föl a hegyekbe, a krónikás szavaival *henyelő emberek gyülekeztek össze Jefte körül, és együtt portyáztak*, de mint föntebb elmondtuk, inkább ő keresett hasonzorú társakat a barlangban, akik nem faggatták, miért keveredett hozzájuk, a maguk sorsát sem értették igazán, sodorta őket az élet úgy, ahogy; sehogy sem meglepő, hogy a jómódú, elkényelmesedett és gazdag előkelők saját lealacsonyodásukat látták abban, ha egy ilyen semmirekellővel akárcsak tárgyalni kelljen, önként maguk fölé emelni pedig a gondolatától is irtóztak;

a javaslattevő magasba emelt tenyereivel tapsolt, így próbálta lecsendesíteni a makacs hangoskodókat:

– jól hallottátok, Jiftah; remekül bánik a fegyverrel, okos és bátor katona – *mamzér* – harsogta egy éles hang

– új Abimelek – tódította az, aki korábban is Gedeon fattyáról szölt, noha egyáltalán nem saját tapasztalatból, mivel azt – utaltunk rá – életkora semmiképpen nem igazolhatta;

– mind igaz, mégis blabla – vágott vissza az öreg; az érdekeitekről, az érdekeinkről van szó; ha meguntátok ezt a földet, ha jobbat tudtok, ahol egyszerűbb az élet, szóljatok róla, ám ha az itteni lét a tét, akkor a védelmet kell választanotok, ami nem

megy szólamokkal, cselekkel, csupán fegyverekkel; a fegyverekhez, a fegyveresek célszerű és hatékony mozgatásához vezénylő tisztre van szükség, és Jiftah igencsak ért ehhez; ráadásul érdekelt a dologban: hozzájuthat örökrészéhez, amelyből csalárd módon kiforgatták kapzsi fivérei; a földadathoz, Izrael ellenségeinek kiűzéséhez, békéje biztosításához szüksége van a teljhatalomra; tudom, mit beszélek, a kockázat minden dolog velejárója, de talán ami fontos, megmarad; egy kereskedőtől hallottam egy történetet, elmesélem nektek, talán értetek belőle; mindegy, hogy hol történt, úgy mondom, ahogy nekem mesélte: *amikor Szaimúrt elhagytuk, letelepedtünk egy tónál, egy kertben, ahol ettünk valamit, egyebek között rizst is, egyszercsak varjúkárogást hallottunk, az indiai ekkor megkérdezte a szeráfától, „érted, mit mondott a varjú?” „nem”, felelte az, „azt mondta”, így a másik, „hogy mindenképpen ennie kell ebből a rizsből, amit ti esztek”; „elcsodálkoztam ezen”, folytatta a sziráf, „mivel mindent megettünk, nem maradt a rizsből egy szem sem”, felcibelődtünk, s útnak eredtünk, alig haladtunk valamennyit, amikor öt vagy hat indiai jött velünk szemben, amikor kísérőm megpillantotta őket, nyugtalanság vett rajta erőt, és így szólt hozzám: „harcolnom kell ezekkel”, „miért?” – kérdeztem, ő így felelt: „régí viszály van köztünk”, alig tudta szándékát megfogalmazni, amikor azok kivonták handzsárjaikat, rávetették magukat és megölték öt, átđöfték a hasát, s belei kifordultak; rajtam olyan rettegés vett erőt, hogy képtelen voltam egy lépést tenni, s alig voltam magammál; „ne félj” – mondták ők, „köztünk volt régi elszámolnivaló, veled nincsen semmi bajunk”, el is mentek, s engem otthagytak egyedül; alig tűntek el a távolban, amikor ott termett a varjú, mert nem kételkedtem abban, hogy ugyanaz volt, csőrével csipegetni kezdte a rizst, ami kijött az indus beleiből –*

nos, akinek van füle a hallásra, értelme, a beszéd fölfogására, tudja mit akartam ezzel példázni; – a hosszú beszéd nemcsak elfárasztotta, némiképpen föl is bosszantotta látva az értetlenkedő arcokat, kissé idegesen turkált megint a szakállában, a többiek nem szólaltak meg, kikövetkeztették, hogy még szólni akar, ami ugyan megtörtént, de inkább csak magának motyogta: vakai már kimondhatná, *Istennel szemben sosincs igazunk* –

már az csodával ért föl, hogy ebben a példátlan zűrzavarban megnyíltak a fülek, elcsöndesültek a szájak, pár pillanatig vélték csupán úgy, hogy a mesélés nem éppen alkalomhoz illő, de egy történetet hallgatni általában figyelemre méltó dolog, hát kivárták az anekdota végét türelemmel, ámbár fönnakadt a szemük a csattanóra, túlságosan talányosnak ítélték a befejezést, noha hozzászórtak a mesélő mesei fordulataihoz, hallották elégszer szavát, azt azonban mindegyikük sejtette, valami baljós halatszik ki a históriából, vegyítve van ugyan bizonyos ironiával, de a mélye így is lehangoló, sőt, kiábrándító, nem vethették az elbeszélő szemére, hogy stílustalan mendemondát idézett meg, a vigasz, amennyiben béltartalomból érkezik – olyan is...

friss volt a reggel fönn a hegyen, a barlangból egymás után keveredtek elő az emberek, tagjaikat mozgatták nyújtózkodva, az ébredés rutinjába feledkezve is élvezték – legalábbis egyelőre – az emelkedő nap melegét, amely persze hamarosan elviselhetlenné válik, igyekeztek hát annyit elnyerni belőle, ami kiegyenlíti a barlang éjszakai

nedvességét izmaikban, csöppöt sem csodálkoztak, hogy vezetőjük már kinn ül egy kissé távolabbi sziklán; fogalmuk sem volt róla, mikor telepedhetett oda, egyáltalán: itt töltötte-e az éjszakát, vagy még késő este eltűnt, ahogy olykor váratlanul megesett, csupán hajnalban tért vissza – általában valami mindannyiuknak fontos hírrrel; lehet, hogy ezúttal is ez történt, lehet, hogy csak álmatlan volt az éjszakája, és kimenekült a szabadba, hiszen mindig nehezebb esett a hosszabb barlangi tartózkodás; valóban nehezen viselte a bezártságot a bűzbe és a szennybe, a grotta ugyanis tartósította a csapat „ízeit”: az izzadást, a mosdatlanságot, a testek és rongyaik áporodottságát, egyéb, ki tudja, honnét illatozó párákat, penészszagot, láthatatlan gombák spóráit, ezt ő mind-mind – amennyire tehetette – kerülte, arra azonban vigyázott, lehetőleg ne sértse őket a távolságtartással, mert bomlaszthatja az egységet –

gondolkodáshoz, tervezgetéshez kedvelt helye volt az a sima mészkőszikla, a többiek besorolták különbségei közé, holott több szempontból is jelentősnek tetszett; bizonyos napszakokban a mellette árvalkódó borókabozót némi árnyékkal enyhítettette a közelébe telepedőt, másik oldalról viszont elég messzire el lehetett látni, és idejében érzéklni lehetett bizonyos mozgásokat, amelyek akár veszélyt is jelenthettek a társaságra; valójában a vezető – látszott/nem látszott – feszülten pásztázta azt a lejtőt, amelyen az ide vezető ösvény, ha egyáltalán az volt, de hiszen jószerivel csak a banda használta, kacskaringózott, valakiket várt, akik értesítették, hogy találkozni óhajtanak vele, ő pedig – talán kissé elővigyázatlanul – ezt a helyet jelölte meg a találkozóra, részint a följutás kellemetlenségei igazolják, hogy komoly dologról lenne szó (az ember nem kapaszkodik egy hegyoldalban, ha mellőzheti, részint pedig amiatt, mivel innét idejében észlelheti, hányan, mifélek érkeznek, jelenthetnek-e biztonsági kockázatot csapatának vagy sem, még a legutolsó pillanatra is adott a döntés lehetősége: elrejtőzni a közeledők elől; ám most hajlott afelé, hogy az érkezők szándéka komoly, a föltételek, amelyeket előre kikötött az üzenet vételekor, kellő biztonsággal szolgálnak; egyelőre fölöslegesnek tartotta a többieket beavatni az elkövetkezőkbe, minek hergelné őket, ha úgyszem lesz a találkozóknak rájuk nézvést is valamicske előnye;

az ember nem számolja föl – csak úgy: levegőre – megbízható hátországát, ugyanis neki a banda ezt jelentette, miképpen a bandának ő is a veszélyek mérséklését, ha nem is teljes elhárítását, mivel az ő körülményeik között az lehetetlennek bizonyult;

Jiftah, mivelhogy ő volt a vezér, már a társai is ismerték nevét (miért ne nevezhetnék meg őt mi szintén?), bizonyos volt benne, ez a reggel jelentős változásokat hozhat (hoz, minden bizonnyal) életében, sőt, fogalmazhat többes számban: életükben, akárhogy alakul, egészen pontosan nem tudta, miről lesz szó, de fontosnak tekintette, amit bizonyít, hogy bátran áll elébe a kihívásnak, még ha netán belelátanak is kissé titkaiba, végső soron úgyszem a titok a lényeg, hanem a kiterítés lehetősége, a komisz, a káros, a kikerülhetetlen rossz minimalizálása, és – természetesen – alkalomadtán a méltó visszacsapás (a hiúság mindig betolja csúfondáros képét, amit a pancser hízelkedésnek vél), hatalmas erő kell a zabolátlan indulatok megfékezéséhez, a józan ész szabad pályán tartásához, Jiftah (te jó ég, ez meg milyen név? hogy

nem héber, az biztos!), mióta tisztában van önmagával, mindig próbált a józan észre hagyatkozni, már pusztán amiatt, hogy jutott belőle neki átlagon fölüli; nélküle hogyan lett volna képes annyi esztendőt kihúzni a mostoha föltételek között, az elbitangolt erkölcs világába, ahol egyes tulajdonságoknak, mint – például – a hűség, alaposan megnőtt az ázsiója, talán a vakmerőségnek is fölébe kerekedett, holott az itt igencsak sokat nyom a latba – vonzza bár minkettő a maga sajátos módján a gátlástalanságot, ahogyan a kizárólagosság általában; ha már egyszer a *betedik napon idegen fonalat érzett kezei közt az Isten, s ijedtében levette kezét a világról* –

igen, hányszor, de hányszor kellett csitítgatnia magában az istentelen gondolatokat, amelyek óhatatlanul megfordultak fejében

(Jiftah tehát semmi esetre sem mesehős, ahogy egyesek látni és láttatni szeretnék, a mesék hősei igencsak ritkán méléznak és bölcelegnek, az ő motorikájuk jobbra cselekvésre van olajozva, néha még az elemi elővigyázatot is feledve, közös töprenkedésünkben nemcsak vonzóbbnak, de hitelesebbnek mutatkozik egy ilyen bajnok)

rátelepedhetett volna az a sivárság lelkére, amely olyannyira hozzátartozott a kitszítottsághoz és az azzal úgyszólván csereszabatos hegyi létezéssel, nagy valószínűséggel gondolkodó képessége, valamint gondolkodási gyakorlata mentette meg tőle, ösztöneibe beépült valami ismeretlenből érkezett intés, hogy ezt nem szabad földadnia, mert olyan hiány keletkeznék helyében, amit a későbbiekben hiába próbálna kitölteni, nemigen akadna, mivel, Jiftah pedig az öntudat meggyőződésével uralta sajátos személyiségét, elképzelhető, hogy erről már mások is halhattak abban a külső világban, amelyből ki kellett lépnie, akadhattak alkalmasint csodálói, de legalább távoli együttérzők, figyelmezők sorsának alakulására;

(folytatjuk)

Maskarák